

תוכן העניינים

ז	תודות: אם הבית בסדר, כל המדינה בסדר
1	מבוא: לאשה
17	פרק ראשון: האשה במדינה
19	א. חברותינו בכנסת
19	1. עם כל עסקנותה נותרה – אשה
31	2. כולנו זקוקים לך, גולדה מאירסון
41	3. המין המשותף אינו מאחד
56	4. דור הצמות המקופלות לאחור
62	ב. כדי שאוכל לספר לבנותי איך בנו נשים את הארץ
62	1. לפאר את דפי ההיסטוריה
72	2. יושבת החיילת וסורגת, או תופרת ורוקמת
79	ג. שחרור ועצמאות
79	1. לחנך את האשה להכיר בערכה כאדם
85	2. עיתון המוסיף כבוד לאשה העבריה בארץ
93	3. ספר הזיכרונות והחשבונות שלנו עם המדינה
99	פרק שני: לאשה ולאם
102	א. אמהות היודעות כל כך לחכות
102	1. בתוקף היותנו נשים ואמהות
107	2. אנו הנותנות חיים, נתאחד להגנתם
112	3. אם ישראלית
119	ב. העולם טבע ביים של חיתולים
119	1. דומה חדר הלידה לאורווה
125	2. האם עלי להיניק את ילדי?
132	3. סיכה, מטפחת, מחרוזת או ארנק כסף קטון

- 141 ג. כמו בניין, כך צריכה גם המשפחה להיות מתוכננת
- 141 1. ממילא הן צריכות רק ללדת!
- 150 2. הפלות מלאכותיות – מציאות וצביעות
- 154 3. כמה פעמים כמעט ונטשה גב' מזרחי את הבית?
- 160 ד. עורי צפון ובואי תימן
- 160 1. אותה שעה ידעתי, כי אימצתי לי את הבת הזאת לעולם
- 169 2. רשאים להתייחס אליה כאל תינוקת ש"ננטשה"
- 175 3. בסוף אמרו לי: גברת, אל תחפשי, היא מתה וזהו
- 183 פרק שלישי: לאשה ולבית
- 187 א. להינשא לאיש ולהיות עקרת בית מצטיינת
- 187 1. בלי אשה אין בית
- 196 2. אל תתני לו סינר!
- 202 3. השכר היחידי שהיא מצפה לו – סיפוק הנפש
- 211 ב. עשיתי מהספונג'ה מקצוע
- 211 1. דיילת, מטפלת, רקדנית, כתבנית, מורה או ספריית?
- 217 2. בשבילך אין המקצוע חשוב כל כך, הבעל כבר ידאג לך
- 223 3. מתעורר בי לפתע חשק עז להרעיל את העולם כולו
- 228 ג. הבת במקצוע גברי
- 228 1. המרץ הגברי והעדינות הנשית
- 236 2. חברי הרופאים שלא עלו עלי זכו לפרופסורה, ואני עסקתי
בבעיות משפחה
- 243 3. מדוע יש אפלייה ביחס לנשים במקצועות צוות אוויר?
- 261 סיכום: האשה אומרת כן
- 271 ביבליוגרפיה
- 287 מפתח שמות

מבוא

לאשה

בשלהי 1948 שאלה העיתונאית שולמית לבארי את רחל כהן-כגן איך היא מרגישה בתור אשה ב"פארלמנט שלנו"¹. כהן-כגן הייתה אז חברה במועצת המדינה הזמנית, ששימשה הרשות המחוקקת של מדינת ישראל עד כינון הכנסת הראשונה.² "להיות אשה יחידה בפארלמנט לא נעים, ויתר מכן: קשה!" היא אמרה. "פשוט קשה להם לשכוח שאני אשה". במועצת המדינה הזמנית ייצגה כהן-כגן את רשימת הנשים, מטעם ארגון ויצ"ו והתאחדות נשים עבריות לשווי זכויות. הרוב המוחלט של החברים במועצת המדינה הזמנית היו גברים, ו"על אחת כמה וכמה קשה מצבי באשר נבחרתי על ידי צבור של נשים. ברצון או שלא ברצון הנני מייצגת לא דעה כללית, אם כי מיוחדת לאשה, דעה נשית", אמרה כהן-כגן. היא סיפרה כיצד מתייחסים אליה הגברים במועצה: "מעולם לא היה עולה על דעת איש לחשוב על גבריותו של פלוני הציר, ואילו לגבי דידי – מדגישים קודם כל את האשה שבי ולא את תכונותי האישיות". הם ראו בה אשה ולא אדם, הבחינה; היא סיפרה על תגובות משפילות שקיבלה לאחר שנשאה דברים: "שעה שלא היה עולה כלל על דעתי לגשת אל אחד הנואמים באספה ולהעיר לו: אכן, דיברת נאה או כדומה, כי אם הייתי מעירה לגוף העניינים עצמם, הרי לעתים קרובות שומעת אני אחרי דברי הערות כלליות בנוגע לאופן הדיבור או לצורתו, בנוסח מחמאה או בקורת, והמעיר אינו מרגיש אפילו כמה הוא מגוחך ומעליב בעת

1 שולמית לבארי, "לאשה ולבית: דרושות נשים במועצתנו המכוננת", הארץ, 21.12.1948, עמ' 3 (להלן: לבארי, דרושות נשים). לבארי השתמשה במילה "פארלמנט" מפני שבית המחוקקים של מדינת ישראל עדיין לא נקרא "כנסת". הבחירות הראשונות במדינת ישראל היו לאסיפה המכוננת, שזמן קצר אחריהן החליפה את שמה לכנסת.

2 מועצת המדינה הזמנית – מנשר מס' 1, 14.5.1948, ארכיון מדינת ישראל, ISA-PMO-1000k741. לרשימות חברי מועצת המדינה הזמנית וחברי הממשלה הזמנית ראו: "מועצת המדינה הזמנית", אתר הכנסת, "הממשלה הזמנית", שם.

ובעונה אחת". ההתמודדות עם תגובות אלו הכבידו על עבודתה הפרלמנטרית, אך הייתה לה סבלנות. מלבד החשיבות שראתה בשיעור גבוה של נשים ברשימות של כל המפלגות אמרה כהן-כגן שדרוש שינוי תודעתי בקרב הגברים בישראל. "למרות הדיבורים על היותנו חברה מתקדמת, הרי צבור הגברים רואה עד היום הזה את הופעת האשה בשער הפרלמנטרי כתופעה מיוחדת במינה, ומבחינה זו עוד נדרשת התבגרות רבה מצד הגברים". היא ידעה שהתהליך דורש זמן: "עוד מחזורים לא מעטים של נשים צירות פרלאמנטים שלנו לעתיד יחוו בנימה זו של יחס, שקשה להילחם בו בלי הכנה מיוחדת, כיון שמקורו נעוץ בתת-ההכרה ברוב המקרים". בזה, להערכתה, נמצא המפתח לשינוי: "הדבר יתוקן רק כשתחדל האשה מלהוות תופעה 'מעניינת' במועצת המדינה, ובחיים המדיניים בכלל, והרי זו שאיפת כל אשה, בין אם היא פעילה במפלגה פוליטית ובין אם היא עובדת בארגון נשים: להיות כפרט מהכלל בכל מאודה, כדי שתירד מעל הפרק שאלת שוויון האשה בכל הנוגע לחובות ולזכויות"³.

הריאיון עם כהן-כגן פורסם במדור הנשים של עיתון הארץ. כהן-כגן דיברה על הקושי של נשים בחברה הישראלית להשמיע את קולן, על סטריאוטיפים מקובלים ביחס לנשים ועל המאמץ לקעקע אותם תוך גילוי אורך רוח, על גבולות המגדר ועל חצייתם, על פעילותן של נשים במרחב הציבורי, על הקושי של אשה לדבר בחברת גברים ועל ההכרח לקדם פתרונות לבעיות ולמצוקות שהעיקו על המרחב הפרטי ולהעלותם לראש סדר העדיפויות הלאומי של המדינה החדשה. הייתה זו שיחה בין נשים על נשים, שקהל היעד שלה היה נשים. גם המניע של לבארי לראיין את כהן-כגן היה נשי מובהק: הרגש היה מניע לשיחה, ולא השכל. "פשוט רציתי לדעת איך היא מרגישה", כתבה לקוראות "לאשה ולבית". הנימה הייתה אישית, כמעט אינטימית; היא הניחה שכהן-כגן "בודדה במלחמתה" במועצת המדינה הזמנית וביקשה ממנה לשתף נשים אחרות במה שעובר עליה, בעמדותיה ובשאיפותיה, והציעה לה מרחב תומך להשמעתן.

בכתבה הציגה לבארי את כהן-כגן כ"חברה יחידה בפארלמנט שלנו". יש בכך התרסה: במועצת המדינה הזמנית היו חברות שתי נשים, רחל כהן-כגן וגולדה מאיר, או מאירסון. אך כהן-כגן הייתה היחידה שהמין הביולוגי והשתייכותה המגדרית היו כרטיס הכניסה המובחן שלה למועצת המדינה הזמנית: הרשימה שייצגה נקראה "רשימת נשים" והייתה מטעם ארגוני נשים. מאיר הייתה חברה במפא"י. בכתבה הזכירה לבארי את מאיר שלא בשמה, כשהציגה את עמדתה

הנחרצת של כהן-כגן ביחס להדגשה או לטשטוש הזהות הנשית של נבחרות ציבור בעבודתן הפרלמנטרית. "האשה צריכה להשאיר אשה ואל לה לחשוב שהיא עולה בחשיבותה אם היא מטשטשת את הגבולות", אמרה כהן-כגן. "אשה באשר היא אשה, על כל תכונותיה וסגולותיה, היא שצריכה וחייבת להופיע בפרלאמנטים ובחיים המדיניים שלנו" – אחרת, תהפוך "יצור המבטל את עצמו ואת עצמיותו".⁴ חודש לאחר מכן התקיימו הבחירות לאסיפה המכוננת של מדינת ישראל, שהייתה לכנסת הראשונה. בכנסת זו כיהנה כהן-כגן כח"כית מטעם סיעת נשים. היא פרשה ב-1951, לקראת הבחירות לכנסת השנייה. כעבור כעשר שנים שבה לכנסת, הפעם כחברת כנסת מטעם סיעת המפלגה הליברלית. בשנות החמישים הייתה מאיר האשה הבכירה במפא"י והאשה היחידה בישראל שכינה בתפקיד שר – במשרד העבודה ואחר כך במשרד החוץ. לימים הייתה ראשת הממשלה.

במהלך השנים נהפכה מאיר סמל: דיוקנה הופיע על שטר ואחר כך על מטבע, נקראו על שמה רחובות ושכונות בערים בישראל, מרכז תרבות בתל אביב, בית חולים בפתח תקוה, בתי ספר ברחבי הארץ ופארק בנגב; דיוקנה מודפס על חולצות ומוטבע על ספלי קפה ונעליה כבר מזמן חרגו ממהותן כפריט לבוש והיו למוצר תרבותי וגם למושג רווי סקסזם.⁵ כהן-כגן נותרה בשוליים: רק בשנים האחרונות החליטו כמה מועצות עיר בישראל לקרוא רחוב על שמה.⁶ הקריירה של מאיר מזינה את מיתוס השוויון בין גברים לנשים במדינת ישראל, וכך גם אורח החיים הקיבוצי, שאחד מעקרונות היסוד שלו הוא שוויון, חובת השירות בצבא המוחלת במדינת ישראל גם על נשים וההנחה המוטעית שלפיה בתנועה הציונית וביישוב העברי בארץ ישראל שרר שוויון בין המינים.⁷

המציאות שונה מהמיתוס: מאיר הגיעה לראשות ממשלת ישראל לאחר שמונתה, ולא נבחרה על ידי הציבור ישירות, אחרי מותו של ראש הממשלה לוי אשכול; מראשיתו דחק המנגנון הקיבוצי את הנשים לתפקידי שירות ותבע מהן לשלם מחיר כבד במסגרת הניסיון לייצר תרבות חדשה;⁸ שירות החובה של נשים בצה"ל שעתק את הפטריארכיה;⁹ בתקופת היישוב נשללה מנשים זכות הצבעה והמאבק הסופרג'יסטי נמשך שנים.¹⁰ מחקרים ביקורתיים כבר הראו שמראשית

4 שם.

5 דנקנר וטרטקובר, איפה היינו, עמ' 128.

6 רחובות על שמה של כהן-כגן יש בערים חיפה, ראשון לציון ורעננה.

7 פרידמן, על פמיניזם, עמ' 20–24.

8 פוגל-ביז'אווי, באות משתיקה.

9 ג'רבי, המחיר הכפול; ששון-לוי, זהויות במדים.

10 שילה, המאבק על הקול; ברנשטיין, אשה בארץ ישראל.

התגבשותה של האידיאולוגיה הציונית,¹¹ בעליות הראשונות¹² ובתקופת היישוב,¹³ מוקמו נשים בשוליים, ככוח עזר וכעזר שכנגד. ייעודן היה אימהות והן נותבו למקומות ולתפקידים מסורתיים, שסבבו סביב אחזקת הבית. רובן התקשו לפרוץ את גבולות המגדר, וגם כשהצליחו, פריצה זו הייתה זמנית ולא סללה את הדרך לנשים שבאו אחריהן. כך היה גם בימי המדינה: להכרזה על שוויון בלי הבדל מין לא הייתה אחיזה במציאות, לא מבחינה חוקית ולא מבחינה חברתית.¹⁴ בספרות המחקר על מעמד האישה בישראל, שנות החמישים של המאה העשרים מסומנות בדרך כלל כשקיעתו של הפמיניזם בארץ, בין המאבק על זכות הבחירה בשנות העשרים לבין המאבק הפמיניסטי בשנות השבעים.¹⁵

שנות החמישים היו ימי הקמת המדינה, השנים שאחרי השואה. המעבר לריבונות בישר עידן של הכרעות בתחומי הפוליטיקה והממשל, החוץ והביטחון, הכלכלה והחברה, ובראש ובראשונה – עיצוב דמותה של החברה הישראלית ותרבותה.¹⁶ כל ההכרעות שהתקבלו נגעו לנשים. בשנות החמישים הן היו מיעוט, לרבות מספרי: עם הקמת המדינה, מספר הנשים בקרב כלל האוכלוסייה היה נמוך במעט ממספר הגברים. היתרון המספרי של הגברים היה הן בקרב ילידי וילידות הארץ והן בגל הראשון של העלייה הגדולה, בין השנים 1948 ל-1951.¹⁷ ב-1949 נשים היו 48.1 אחוז מקרב האוכלוסייה בישראל,¹⁸ ובשנת העשור למדינה, שבה מנתה האוכלוסייה כשני מיליון נפש, שיעורן היה 49.2 אחוז. זה גם היה שיעורן בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל באותו זמן.¹⁹

אלו הן הגיבורות של ספר זה, שעניינו החברה הישראלית במדינתה בשנותיה הראשונות²⁰ מבעד לנקודת מבטן. במרכזו השאלה: מה אמרו נשים על מציאות

11 אלבוים-דרור, האישה הציונית.

12 שילה, האישה עובדת; ברלוביץ, איפה הן; סיני, השומרות שלא שמרו; ברנשטיין, קולות.

13 שילה, המאבק על הקול; ברנשטיין, אישה בארץ ישראל; חזן, מהפכת הענוות.

14 ברקוביץ, אשת חיל; פוגל-ביז'אווי, דמוקרטיה ופמיניזם; ספיר וסבירסקי, בלוף השוויון.

15 רימלט, הפמיניזם המשפטי; ספרן, לא רוצות.

16 צמרת ויבלונקה, העשור הראשון; ישראל בעשור הראשון; שגב, 1949; נאור, שנה ראשונה.

17 בקי וגיל, תמורות.

18 "רישום התושבים", שנתון סטטיסטי לישראל 1, עמ' 19.

19 "האוכלוסייה, לפי המין והגיל", שנתון סטטיסטי לישראל 10, עמ' 21-22. האיזון המספרי

בין גברים לנשים התרחש ב-1978. יפה, אוכלוסייה, עמ' 4.

20 התקופה הראשונה לתולדות מדינת ישראל, ראשית המדינה, העשור הראשון או: שנות החמישים, היא תקופה שגבולותיה גמישים למדי. בדרך כלל מסומנת תחילתה עם הקמת המדינה ב-14 במאי 1948. סופה באירועים מרכזיים בתולדות החברה הישראלית במדינתה בהיבטים שונים, כמו מלחמת סיני ב-1956, המחאה בוואדי סאליב ב-1959, פרשת משפט אייכמן ב-1961 ופרישתו הסופית של בן-גוריון מראשות הממשלה ב-1963. ויץ, קץ הראשית.

חייהן או? מטרת הספר להשיב על שאלה זו על בסיס אמירותיהן ואימרותיהן, דעותיהן והשקפותיהן, עצותיהן והמלצותיהן, מחאותיהן והתרסותיהן וגם שתיותיהן והשלמותיהן בימים רבים של יגיעה וברגעים מועטים של מנוחה, כפי שהן משתקפות ומתבטאות במדורי הנשים בעיתונות העברית שהופיעה אז בארץ, ובעיתוני הנשים בתקופה.

לפני הטלוויזיה הישראלית והאינטרנט, בעידן שבו שידורי הרדיו היו מועטים ומכשיר טלפון לא נמצא בכל בית, הייתה העיתונות הכתובה אמצעי תקשורת ההמונים העיקרי וכמעט היחיד. כלשונה של רות בונדי, אז עיתונאית דבר, שתיארה את עבודתה "כאילו אני שולחת מכתב שבועי לחברים, כאילו אני משמשת עט לכל אלה הטרודים לפרנסתם ושעתם אינה פנויה לשמוע סיפורים ולרשום אותם", שימש העיתון, כל עיתון, "משענת, ידיד, קשר עם העולם".²¹ אמנם כן, "עיתון זה דבר חולף כל כך, היום הוא כאן מחר איננו, היום מודפס, מחר מושלף",²² אך כדי להתודע ולדעת את הלכי הרוח והשקפות העולם הרווחות והנידחות בציבור הישראלי בשנות המדינה הראשונות אין מקור היסטורי טוב ממנו, בוודאי על רקע שפע העיתונים בעברית שהופיעו אז. יתרוננו גם במידיות: בשונה מספרות יפה או מספרי לימוד, שלא משמשים מקורות היסטוריים עיקריים בספר זה, העיתונות ממחרת להגיב על אירועי השעה.

באותם ימים, מספר העיתונים היה גדול ביחס לאוכלוסייה; רבים שימשו ביטאונים רשמיים של מפלגות או ארגונים שהוציאו אותם לאור. עם הקמת המדינה, רוב האוכלוסייה היהודית בישראל הייתה דוברת עברית כשפה עיקרית או בלעדית, בקרב נשים וגברים כאחד.²³ כמו בתקופת היישוב, שבה רוב העיתונים שהופיעו בעברית היו קשורים למפלגה או לתנועה המיוצגת במוסדות הלאומיים, בשנות החמישים רוב העיתונים היו קשורים למפלגה או לתנועה המיוצגת בכנסת.²⁴ רוב היומונים היו עיתונים שנוסדו בתקופת היישוב, כמו דבר, ביטאון ההסתדרות והעיתון העיקרי של מפא"י, שנוסד ב-1925, והארץ, שנוסד ב-1918 ובשנות החמישים היה מזוהה עם הליברלים. לצד העיתונים היומיים הופיעו שבועונים וירחונים שונים. חלקם היו ביטאונים של מפלגות או תנועות, למשל מבפנים והדים של התנועות הקיבוציות והשבועון במחנה, שיצא לאור

21 בונדי, שברים שלמים, עמ' 140.

22 בונדי, יהיה טוב, עמ' 8.

23 שנתון סטטיסטי לישראל 1, עמ' 22.

24 על העיתונות המפלגתית ראו: כספי ולימור, המתוכים, עמ' 40-44. על העיתונות העברית בארץ באותם ימים ראו: נאור, העיתונות בשנות המדינה, עמ' 230.

הנוער – "לתוכו הערתה את כל רגשי האמהות הרדומים בה", שלא הגשימה באמצעות לידת תינוקות משלה.¹⁷⁴

ב-1954 אֶתגרה מערכת השבועון העולם הזה את הקוראות והקוראים במבחן עצמי כפול: "האם אתם הורים טובים?" שני השאלונים, "האם את אָם טובה?" ו"האם אתה אב טוב?" מנו כל אחד 25 שאלות, שנגעו לאמונות ותפיסות עולם, הרגלים ותחביבים. השאלונים היו זהים למעט שלוש שאלות. הגבר נשאל מהי עמדתו ביחס לעיסוק בתפקיד ציבורי, האשה – באיזו מידה היא מהווה דוגמה לניקיון וליעילות בעבודות הבית. האב נשאל בנוגע לשאיפותיו לקידום בעבודה, האם נשאלה כמה ספרים קראה, אם בכלל, מאז סיימה את בית הספר.¹⁷⁵ אף על פי שהיה זה מבחן שמטרתו בעיקר לשעשע, בעבור נשים זה היה רציני מאוד. בשנות החמישים הן ידעו: אשה טובה היא אשה חרוצה, מסורה ונאמנה, שמשכילה לבטל את רצונה, מאווייה ושאיפותיה לטובת שירות וטיפול במשפחה. מרחב הפעולה שלה היה בין המטבח לחדר הילדים, בין המטבח לחדר המגורים ובין המטבח לחדר השינה. היא הינקה והאכילה, חיתלה וערסלה, טיפלה וחינכה, בישלה ואפתה, ערכה והדיחה, סידרה וניקתה, טאטאה ושטפה, קרצפה וצחצחה, כיבסה והרתיחה, תיקנה והטליאה, קיפלה וגיהצה – וחיכתה.

ג. כמו בניין, כך צריכה גם המשפחה להיות מתוכננת

1. ממילא הן צריכות רק ללדת!

בנובמבר 1954 החליטה מערכת לאשה לצאת לשטח. הקצב הרצוי והמצוי של הילודה בקרב האוכלוסייה היהודית בישראל ותכנון המשפחה מהיבטים בריאותיים, חברתיים ופוליטיים אמנם נדונו בהרחבה בעיתונות, במדורי הרפואה והבריאות, המשפט והמדע ובמכתבי קוראים למערכת, אך כמעט כל המרואיינים היו גברים – רופאים, דמוגרפים, אנשי רוח, רבנים ופוליטיקאים.¹⁷⁶ "דעת המומחים העוסקים כאילו ב'תאוריה' בלבד, אף היא מסתמכת במידה רבה על דעת הקהל, ואף הם

174 כצנלסון, הנרייטה סאלד.

175 "האם אתם הורים טובים?", העולם הזה, 29.7.1954, עמ' 19-20.

176 למשל, דניאל שגב, "בריאות העם: עידוד ילודה, הפרעות מין ומניעת הריון", למרחב, 15.5.1957, עמ' 3; אליהו סגל, "בשבילי רפואה: הרמת קרן הילודה בישראל – בעייה רפואית", חרות, 23.1.1959, עמ' 6 (להלן: סגל, בשבילי רפואה); אברהם כהן, "תיכנון הילודה בקרב עדות-המזרח", על המשמר, 11.8.1960, עמ' 2.

יודעים כי ה'עמך', אלו שהבעיה נוגעת אליהם במישרין, הם הקובעים והפוסקים האחרונים", כתבה מערכת לאשה. "בעית הפיקוח על הילודה נוגעת במישרין קודם כל בנשים עצמן, והן שתקבענה את גורלה".¹⁷⁷ עיתונאיות יצאו לרחוב ושאלו נשים אם הן בעד או נגד פיקוח על הילודה, ומדוע. הגדרת המושג "פיקוח על הילודה" לא הייתה רק במשמעות החופשית שלו, עצם הבקרה על מספר התינוקות שתלד אשה, אלא מילות קוד לשאלה אם את בעד או נגד שימוש באמצעי מניעה.¹⁷⁸ מושג זה היה שגור עוד בתקופת היישוב וקיפל בתוכו מילים שכמעט לא הודפסו בכתבות בעיתונות, כמו סקס.¹⁷⁹ כמחצית תמכו, כמחצית התנגדו. ניכרה הלימה בין הדעה לבין המוצא: רוב התומכות היו אשכנזיות ותיקות בארץ, ורוב המתנגדות היו עולות ממוצא מזרחי. הראשונות נחשבו רציונליות ומודרניות והוצגו בשמות מלאים, האחרונות הוצגו בתור נחשלות ושמרניות והוצגו בשם פרטי בלבד. "כמו בנין, כך צריכה גם המשפחה להיות מתוכננת", אמרה ברטה אורנשטיין; "דאגת עול הקיום רובצת על כתפיה של כל אשה שהיא אם לילדים רבים, יותר משהיא מכבידה על אם בעלת משפחה קטנה", הסבירה בתיה גורן, "לאשה אינסטינקטים רבים פרט לאינסטינקט האמהות, ואסור להגביל אותה ולהפוך אותה לאסירת בית, שכל מעיניה נתונים רק לילדיה הרבים". נעימה מהמעברה, ש"מובן שאינה יודעת מאומה על פיקוח הילודה, ומעולם לא שמעה על אמצעי מניעה", הוצגה בתור עילגת, שספרה כמה ילדים יש לה בעזרת אצבעותיה והתפללה לאלוהים שייתן לה עוד, כי "כשיש הרבה בנים – שמח בבית". היא הוצגה כנחותה מהנשים האשכנזיות, וגם שם המשפחה שלה לא פורסם, כאילו הייתה ילדה קטנה. בריאיון השתתפה גם אשה חרדית שאמרה:

"הילדים נשלחים מהשמים, ואסור לאדם להתערב בעניין זה!"¹⁸⁰

בפועל, עיתונאיות לאשה שאלו את הנשים מה דעתן על זכות האשה על גופה, והאם האשה היא זו שתקבע כמה ילדים תלד, ומתי. זה היה נדיר: נושא זה לא נדון אז בהרחבה בעיתוני הנשים ובמדורי הנשים בעיתונות. המשאל של לאשה לא היה סקר מקיף ולא מדגם מייצג: המאמץ להציג איזון בין עמדות המרואיניות, לא כל שכן ההערה המקדימה כי "אין לראות בשורות אלה כל מסקנה מטעם המערכת עצמה" מלמדים על מידת הרגישות של העיסוק בנושא ועל עצם ההעזה לשאול נשים מה הן חושבות. לא היה זה מפני שתכנון

177 "חופש מזה ו'מאסר עולם' מזה..." , לאשה, 17.11.1954, עמ' 5 (להלן: חופש מזה).

178 לסוגיית ההגדרה של אמצעי מניעה ראו: אמיר, הפלות, עמ' 43-47.

179 בסבין, במרוץ, עמ' 153-155.

180 חופש מזה.